

Original Article

An Introduction to the Role and Limitations of Government Responsibilities in Supporting Higher Education Across Selected Legal Systems

Mohammad Ghasem Tangestani¹

¹ Associate Professor, Department of International Law., Faculty of Law and Political Science, Kharazmi University, Tehran, Iran.

[10.22080/LPS.2024.27770.1669](https://doi.org/10.22080/LPS.2024.27770.1669)

Received:

April 25, 2024

Accepted:

November 8, 2024

Available online:

December 21, 2024

Keywords:

Right to Education, Article 30 of the Constitution, Self-Sufficiency, Free Education, Facilitation and Extension of Higher Education

Abstract

The government's obligation to facilitate, generalize, and provide access to higher education free of charge, in accordance with the country's self-sufficiency, is outlined in Articles 3 and 30 of the Constitution. This mandate has established several legal requirements for the government. Considering that the policy of governments in the higher education system is not necessarily set in a unified form, and also considering the challenges facing the higher education system of Iran, such as the financing of universities, the disproportionality of student admission capacity with the needs of the labor market, the growth of unemployment of graduates of some fields, etc., in this article, we seek to examine the way of reflecting the above task in the selected countries and finally, extracting findings and teachings for the system We are higher education in Iran. Based on the findings of the present study, the right to education and the government's obligation to provide higher education are not enshrined in the constitutions of all countries. By examining the domestic laws and procedures of various countries, it becomes evident that, despite the government's responsibility to regulate the overarching framework of the higher education system, there is no government monopoly on the provision of these services. Furthermore, free higher education cannot be regarded as a universally accepted principle in this domain. Thirdly, when adopting a systemic approach to the aforementioned issue, the regulation of government policy in the realm of higher education should be informed by the theoretical framework of the state within the target society, as well as the implications of such policies on other social and economic initiatives. Given the substantial quantitative growth of higher education in Iran and the challenges it encounters; it is essential to reassess the parameters of higher education development in alignment with the country's pursuit of self-sufficiency.

Extended Abstract

1. Introduction

The government's obligation to facilitate, promote, and provide access to higher education free of charge, to the extent of the country's self-sufficiency, is established in paragraph (3) of Article (3) and Article (30) of the Constitution.

This mandate has generated several legal requirements for the government. Considering that government policies in the higher education system are not always uniform, and taking into account the challenges facing Iran's higher education system—such as university funding, the mismatch between student admission capacities and labor market needs, and the rising unemployment rates among graduates in certain

*Corresponding Author: Mohammad Ghasem Tangestani

Address: Kharazmi University, Tehran, Iran.

Email: M.tangestani@khu.ac.ir

fields—it is essential to address these issues comprehensively. In this article, we aim to examine how the aforementioned task is reflected in the selected countries and, ultimately, to extract findings and lessons for the higher education system in Iran. Based on the findings of this study, the right to education and the government's obligation to provide higher education are not consistently articulated in the constitutions of all countries.

2. Research Methodology

The methodology of this article is both descriptive and analytical. It begins with a conceptual examination of key terms, such as the right to education and its inherent nature. Subsequently, the article classifies the fundamental laws of various countries based on their recognition and guarantee of the right to higher education, while also assessing whether the institutions providing this education are governmental or non-governmental. The legal systems of France, England, and Germany will be specifically investigated, and finally, the insights gained from this comparative study will be analyzed in relation to Iran's legal system.

3. Findings

By examining the domestic laws and procedures of various countries, it becomes evident that, despite the government's responsibility to regulate the overarching framework of the higher education system, there is no government monopoly on the provision of these services. Furthermore, free higher education cannot be regarded as a universally accepted principle in this domain. Thirdly, when adopting a systemic approach to the aforementioned issue, the regulation of government policy in the realm of higher education should be informed by the theoretical framework of the state within the target society, as well as the implications of such policies on other social and economic initiatives. Given the substantial quantitative growth of higher education in Iran and the challenges it encounters; it is essential to reassess the parameters of higher education development in alignment with the country's pursuit of self-sufficiency.

4. Conclusion

Based on the findings of the current research, the provisions of the Siam principle of the constitution, in terms of expanding the scope of the government's duties to facilitate and generalize free higher education, of course, with the condition of reaching the country's self-sufficiency limit, is considered a progressive ruling. This is although the constitutions of some countries do not specify the duty of the government to provide free higher education. Despite the passage of more than four decades since the approval of the Constitution of the Islamic Republic of Iran, the legal and extra-legal dimensions (including financial and budgetary) of the government's duty based on Article 30 of the above-mentioned law have not been properly examined. The excessive expansion of universities and higher education centers, the increase in the number of students and graduates, the growth of unemployment among university graduates, and the government's budget problems are among the most important factors that have doubled the importance of rethinking the government's duties in facilitating and generalizing free higher education. Also, the design of a suitable legal system for the implementation of Article 30 of the Constitution by emphasizing the identification of existing needs, pathology of current problems, and policy-making regarding the development of higher education according to the needs of the country is necessary. Considering the relationship between the topic and the role and size of the government, it should be acknowledged that today, while emphasizing the non-monopoly of the universities, it is necessary to focus on the regulatory and supervisory tasks of the government in a special way. Considering the problems of advancing Iran's higher education system, the implementation of the plan for the improvement of higher education by the ministries of science, research and technology and health, treatment and medical education based on the tasks mentioned in articles 95 and 96 of the law of the 7th five-year development plan of the Islamic Republic of Iran (1407) -1403), is inevitable. Achieving this important by emphasizing the reorganization of the state of higher education providers (both universities and

higher education centers) as well as the review of valid majors (in progress) and, if necessary, the revision of the existing majors' curricula and chapters can be a feasible part. Attention to solving the current problems of the higher education system. In this direction, the provision of free higher education should naturally be focused on the fields of trends that are necessary to ensure the country's self-sufficiency based on accurate indicators (in its various dimensions). The possibility of providing non-free education in cases unrelated to the country's needs will not be ruled out. Based on this, the creation and

development of universities and higher education centers is not necessarily limited to ensuring the country's self-sufficiency.

Funding

There is no funding support.

Authors' contribution

The author of the article is one and there was no participation in its writing.

Conflict of interest

The author declares no conflict of interest

علمی پژوهشی

درآمدی بر نقش و حدود وظایف دولت راجع به حمایت از آموزش عالی در نظام‌های حقوقی منتخب

محمدقاسم تنگستانی*

دانشیار گروه حقوق بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

doi 10.22080/LPS.2024.27770.1669

چکیده

وظیفه دولت در تسهیل، تعمیم و فراهم کردن وسائل تحصیلات عالی به صورت رایگان تا سرحد خودکفائی کشور، براساس بند (۳) اصل (۳) و نیز اصل (۳۰) قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، الزامات حقوقی متعددی را برای دولت ایجاد کرده است. نظر به اینکه سیاست دولت‌ها در مقوله نظام آموزش عالی، لزوماً به شکل واحدی تنظیم نشده و نیز با توجه به چالش‌های پیش‌روی نظام آموزش عالی ایران از جمله تأمین مالی دانشگاه‌ها، عدم تناسب ظرفیت پذیرش دانشجو با نیاز بازار کار، رشد بیکاری دانش‌آموختگان برخی رشته‌ها، در این نوشتار با برگرفتن روش توصیفی-تحلیلی درصدد بررسی نحوه انعکاس وظیفه فوق در کشورهای منتخب و در نهایت، استخراج یافته‌ها و آموزه‌هایی برای نظام آموزش عالی ایران هستیم. براساس یافته‌های پژوهش پیش‌رو، حق بر آموزش و تکلیف دولت در تأمین آموزش عالی در قوانین اساسی همه کشورها منعکس نشده است. با بررسی قوانین داخلی و رویه کشورهای مختلف، به‌رغم تکلیف دولت در تنظیم چارچوب کلی نظام آموزش عالی، اولاً انحصار دولتی در ارائه خدمات مذکور وجود ندارد؛ ثانیاً رایگان بودن آموزش عالی به عنوان یک اصل کلی حاکم بر این عرصه قابل شناسایی نیست؛ ثالثاً با لحاظ رویکرد سیستمی به موضوع فوق، تنظیم سیاست دولت در مقوله آموزش عالی منطقیاً باید با درنظرداشتن نظریه دولت در جامعه هدف و نیز تأثیر و تأثر سیاست مذکور بر سایر سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی دولت‌ها صورت پذیرد. با عنایت به رشد کمی قابل توجه آموزش عالی در ایران و چالش‌های پیش روی آن، ضرورت دارد حدود توسعه آموزش عالی متناسب با خودکفائی کشور مورد بازنگری قرار گیرد.

تاریخ دریافت:

۰۶ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش:

۱۸ آبان ۱۴۰۳

تاریخ انتشار:

۰۱ دی ۱۴۰۳

کلیدواژه‌ها:

حق بر آموزش، اصل سی‌ام قانون اساسی، خودکفائی، آموزش رایگان، تسهیل و تعمیم آموزش عالی

* نویسنده مسئول: محمدقاسم تنگستانی

آدرس: دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران

ایمیل: M.tangestani@khu.ac.ir

۱ مقدمه

یکی از حقوق شناسایی شده بر اساس قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حق بر آموزش است. شناسایی این حق، دولت را مکلف به تدارک لوازم و تمهیدات لازم برای تحقق آن می‌کند. به تعبیری، در مقابل حق شهروندان در دسترسی به امکانات آموزشی، تکلیف دولت به مهیا نمودن الزامات تحقق حق مزبور قرار می‌گیرد. به موجب اصل سوم قانون اساسی، «دولت جمهوری اسلامی ایران موظف است برای نیل به اهداف مذکور در اصل دوم، همه امکانات خود را برای امور زیر به کار گیرد: ... ۳ - آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه، در تمام سطوح و تسهیل و تعمیم آموزش عالی»، صرف- نظر از مباحث مربوط به آموزش ابتدایی تا پایان دوره متوسطه (که موضوعاً خارج از قلمرو پژوهش حاضر است)، همان طور که ملاحظه می‌شود، تکلیف دولت براساس بند ۳ اصل ۳، «تسهیل و تعمیم آموزش عالی» است. لکن در ادامه و به موجب اصل سی‌ام قانون اساسی، «دولت موظف است وسائل آموزش و پرورش رایگان را برای همه ملت تا پایان دوره متوسطه فراهم سازد و وسائل تحصیلات عالی را تا سرحد خودکفایی کشور به طور رایگان گسترش دهد». براین اساس، تکلیف دولت در خصوص آموزش عالی براساس اصول ۳ و ۳۰ قانون اساسی به شرح زیر است: تسهیل آموزش عالی؛ تعمیم آموزش عالی و گسترش وسائل تحصیلات عالی تا سرحد خودکفایی کشور به صورت رایگان.

با توجه به ابهامات و پرسش‌هایی که در خصوص نحوه انجام تکالیف دولت در این زمینه قابل طرح است، شورای نگهبان تاکنون دو بار اقدام به اعلام نظر در خصوص اصل فوق نموده است.^۱ البته در هیچ یک از نظرات مذکور، در مورد مفهوم «خودکفایی» کشور تفسیری ارائه نشده است. به

رغم اهمیت بنیادین اصول فوق در تعیین حدود وظایف دولت و نیز سپری شدن بیش از چهار دهه از تاریخ تصویب قانون اساسی، جز گزارش‌های معدودی که اخیراً توسط مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی تهیه و منتشر شده، مفهوم، ماهیت و نظام حقوقی حاکم بر نحوه انجام وظیفه دولت در حمایت از آموزش عالی مورد واکاوی تحلیلی قرار نگرفته است. این مطالعه درصدد بررسی موضوع در پرتو انجام مطالعه تطبیقی نظام‌های حقوقی کشورهای پیشرفته است. بررسی نظام حقوقی کشورهای مزبور به جهت اینکه نظام حقوقی آنها نوعاً مورد اقتباس سایر کشورهای قرار می‌گیرد، می‌تواند تا حدودی ضمن ارائه تصویری از وضعیت موضوع در سایر کشورها، زمینه بهره‌مندی قانونگذار ایرانی را از «تجارب پیشرفته بشری» (بر اساس جزء (ب) ذیل بند ۶ اصل دوم قانون اساسی) فراهم نماید.

با بررسی اجمالی نظام‌های حقوقی موضوع مطالعه در خصوص موضوع این نوشتار، به نظر می‌رسد رویکرد کشورهای مختلف نسبت به مقوله فوق، مشابه نیست. برای مثال، در حالی که در نظام حقوقی فرانسه، دولت تکلیف به تدارک وسایل و امکانات لازم به منظور ارائه آموزش به مثابه یک خدمت عمومی دارد، رویکرد نظام حقوقی انگلیس نسبت به آموزش عالی، متفاوت با نگاه اخیر است. بررسی نظام حقوقی ایران حاکی از شناسایی حق بر آموزش به عنوان یک حق بشری و تکلیف دولت در گسترش و تعمیم آموزش عالی به عنوان یکی از مصادیق خدمات عمومی است؛ امری که نظام حقوقی خاصی را برای تعیین چارچوب و شرایط ارائه خدمات مذکور می‌طلبد.

پرسش‌های مورد نظر از تهیه گزارش حاضر به شرح زیر قابل ذکر است: (۱) در پرتو قوانین اساسی کشورهای منتخب (موضوع مطالعه این پژوهش)، دولت‌ها در قبال آموزش عالی چه تکالیفی را برعهده دارند؟ (۲) به منظور فراهم کردن زمینه اجرای قانون

۱. نظریه شماره ۱۵۴۳ مورخ ۱۳۶۳/۰۵/۱۷ و نظریه تفسیری شماره ۵۵۷۸ مورخ ۱۳۶۵/۰۲/۱۶ شورای نگهبان.

اندازه دولت از یکسو و کارآمدسازی اداره دانشگاه و توزیع عادلانه منابع و امکانات، به نظر می‌رسد تبیین حدود دقیق تکلیف دولت در حمایت از آموزش عالی به خصوص از منظر حقوقی و قانونی، بتواند افق‌های مناسبی را به‌ویژه در عرصه بودجه‌ای و مدیریتی بگشاید. توضیح آنکه چنانچه تکلیف دولت به گسترش وسائل آموزش عالی صرفاً تا «سرحد خودکفائی کشور» باشد، طبعاً در صورت نیل به خودکفائی مذکور، تأمین رایگان آموزش در عرصه های مذکور با تأمل حقوقی مواجه خواهد بود. همچنین حتی در عرصه‌هایی که دولت به علت عدم نیل به خودکفائی، مکلف به انجام اقدامات لازم برای گسترش وسائل آموزش عالی است، این امر ملازمتی با ایجاد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی دولتی ندارد. باری، پاسخ به بسیاری از مسائلی که در خصوص موضوع فوق مطرح می‌شود، نیازمند ترسیم تصویر مشخصی از وضعیت کنونی علمی کشور و تطبیق نیازمندی‌های موجود با امکانات در حال ارائه است (جدول ۱ آخرین آمار از تعداد دانشگاه‌ها و موسسات آموزش عالی دولتی را نشان می‌دهد).

اساسی، نحوه انعکاس موضوع فوق در قوانین عادی چگونه است؟ (۳) یافته‌ها و آموزه‌های این مطالعه به‌ویژه با بررسی نظام‌های حقوقی پیشرفته برای نظام آموزش عالی ایران چیست؟

ضمن تأکید بر لزوم تفکیک بحث به دو مقوله حق بر آموزش (ابتدایی، پایه و متوسطه) و حق بر آموزش عالی (اصطلاحاً آموزش دانشگاهی/آکادمیک) در ابتدا لازم به ذکر است حق بر آموزش لزوماً در کلیه قوانین اساسی کشورها (حتی کشورهای دارای نظام حقوقی پیشرفته)، درج نشده است. البته این به معنای عدم شناسایی آن در نظام حقوقی آنها نیست. همان طور که در ادامه بیان می‌شود، حق بر آموزش یکی از حقوق صراحتاً شناسایی شده در اسناد بین‌المللی جهانی و منطقه‌ای است که در نظام حقوق داخلی کشورها مقررات لازم برای اجرایی‌شدن آن وضع شده است؛ با این تفاوت که در برخی کشورها، حق مذکور در قانون اساسی آنها نمود داشته و در برخی کشورهای دیگر، قانون اساسی حکمی در این زمینه ندارد.

با عنایت به محدودیت‌های بودجه‌ای دولت و نیز مباحث مطروحه در زمینه لزوم کاستن از حجم و

جدول ۱. آمار دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی و پژوهشی دولتی

سال تحصیلی	۱۳۶۹-۱۳۷۰	۱۳۷۳-۱۳۷۴	۱۳۷۹-۱۳۸۰	۱۳۸۳-۱۳۸۴	۱۳۹۰-۱۳۹۱	۱۴۰۰-۱۴۰۱	درصد رشد
تعداد موسسات دولتی	۱۲۰	۲۷۷	۴۲۵	۵۳۲	۱۲۶۷	۱۵۵۹	۱۲۰۰

منبع: (مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۴۰۲)

آمارهای زیر تبلور یافته است (مؤسسه پژوهش و برنامه‌ریزی آموزش عالی، ۱۴۰۲):

۱- تعداد کل دانشجویان در سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ (۳ میلیون و ۳۴۲ هزار) نسبت به کل دانشجویان در سال تحصیلی ۱۳۵۸-۱۳۵۷ (۱۷۵ هزار و ۶۷۵) حدود ۱۸ برابر رشد داشته است.

۲- از تعداد کل دانشجویان بالغ بر ۱ میلیون و ۸۵۴ هزار نفر (۵۵ درصد) در دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات آموزشی و پژوهشی دولتی در دوره‌های مختلف روزانه، شبانه و غیره

فضاهای آموزشی و وجود دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزش عالی که در سرتاسر کشور توزیع شده باشند از مصادیق اسباب و وسائل آموزش عالی به‌شمار می‌روند. آمارها نشان می‌دهد تعداد دانشگاه‌ها و سایر مؤسسات آموزشی و پژوهشی از سال تحصیلی ۱۳۶۹-۷۰ تا سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۴۰۱ حدود ۱۲۰۰ درصد رشد داشته و از ۱۲۰ مؤسسه به ۱۵۵۹ مؤسسه رسیده است. بر طبق آمارها، حاصل تلاش سیاست‌گذاران و مجریان آموزش عالی کشور در طی چهار دهه گذشته در راستای عمل به اصل سی‌ام قانون اساسی (گسترش آموزش عالی رایگان)، در

سپس یافته‌های حاصل از مطالعه تطبیقی تبیین می‌گردد و در ادامه به صورت خاص، وضعیت نظام حقوقی ایران تحلیل می‌شود.

۲ مفهوم‌شناسی

حق بر آموزش^۲ یکی از مصادیق حق‌های نسل دوم حقوق بشر است؛ حقی است اجتماعی و ضامن زندگی معنوی انسان (صادقی‌رام و همکاران، ۱۴۰۰: ۱۶۶). در حالی که حقوق نسل اول (حقوق مدنی-سیاسی) مبتنی بر حق‌ها و آزادی‌های ناظر بر روابط شهروند و دولت است و عمدتاً از طریق عدم مداخله (اقدام سلبی) دولت محقق می‌شود (ذاکر صالحی، ۱۳۹۶: ۱۰). حقوق نسل دوم با انجام اقدامات ایجابی و مثبت توسط دستگاه‌های دولتی و یا تحت نظارت آنها قابلیت تحقق دارد. از نظر برخی نویسندگان حق بر آموزش از جمله حقوق بنیادین^۳ و جهانشمول^۴ است (مظهری و همکاران، ۱۴۰۲: ۸۳). امروزه در مورد وظیفه دولت برای فراهم کردن آموزش پایه^۵ برای همه شهروندان، اجماع کلی وجود دارد. تعیین اینکه آموزش پایه شامل چه مواردی و تا چه سطحی از آموزش را دربرمی‌گیرد، در حال توسعه و گسترش است. امروزه طول دوره آموزش اجباری افزایش یافته اما در هر حال، این موضوع به آموزش عالی تسری نیافته است (Weber & Bergan, 2006: 13).

بی‌تردید برخورداری کامل از کرامت ذاتی و حفظ شأن و شخصیت انسانی بدون ارائه آموزش‌های لازم به وی در چارچوب آموزش‌های رسمی و غیر رسمی امکان‌پذیر نیست. حق بر آموزش در اسناد جهانی حقوق بشری همچون ماده ۲۶ اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده (۱۳) میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی،

مشغول به تحصیل هستند. از این تعداد، حدود ۱ میلیون و ۲۵ هزار نفر مشمول آموزش رایگان (تحصیل بدون پرداخت شهریه) هستند. با این حساب در حال حاضر سهم آموزش رایگان از تعداد کل دانشجویان کشور، ۳۰ درصد است.

۳- از سال تحصیلی ۱۳۵۷-۱۳۵۶ تا سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰ تعداد اعضای هیئت علمی تمام‌وقت دولتی بیش از ۵ برابر رشد داشته است.

۴- از سال تحصیلی ۱۳۵۶-۱۳۵۷ تا سال تحصیلی ۱۴۰۱-۱۴۰۰، رشد تعداد اعضای هیئت علمی زن در بخش دولتی بیش از ۸ برابر و تعداد اعضای هیئت علمی مرد حدود ۵ برابر شده است. یعنی رشد اعضای هیئت علمی زن ۳ برابر بیشتر از رشد اعضای هیئت علمی مرد در بخش دولتی بوده است.

با عنایت به آمار تعداد موسسات آموزش عالی، بی‌جهت نبوده است که اخیراً ذیل عنوان ساماندهی مراکز آموزش عالی، افزون بر ضرورت بازنگری در تعداد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی بر لزوم بازنگری عناوین، تعداد و سرفصل‌های مصوب رشته‌گرایش‌های آموزش عالی در کشور تأکید شده است. بدیهی است پرداختن به مسئله فوق نیازمند بررسی تجربه سایر کشورها به شرح مذکور در قوانین اساسی و قوانین عادی آنها در زمینه حمایت دولت از آموزش عالی است.

در نوشتار پیش‌رو^۱ ابتدا به بررسی مفاهیم، مبانی و منابع موضوع در قالب چارچوب نظری پرداخته،

^۱ این مقاله برگرفته از گزارشی است که پیش تر به سفارش مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی تحت عنوان «بررسی و مطالعه تکلیف دولت‌ها در حمایت از آموزش عالی در پرتو قوانین و مقررات کشورهای منتخب» توسط نویسنده تهیه شده است.

^۲ The Right to Education

^۳ fundamental

^۴ Universal

^۵ Basic Level

آموزشی است که هر شهروند برای داشتن زندگی فردی و اجتماعی مناسب باید از آن برخوردار باشد. آموزش عالی اما به مجموعه تحصیلات تخصصی و تکمیلی اطلاق می‌شود که با فراگیری آن، افراد در زمینه‌های علمی و کارشناسی قادر به تصدی مشاغل تخصصی خواهند شد. فلذا آموزش عالی همچون آموزش ابتدایی، نیازی عام و فراگیر نیست. تلاش دولت در مورد این دسته از آموزش‌ها صرفاً تا رسیدن کشور به سرحد خودکفایی است؛ فلذا آموزش عالی برای تمامی افراد ملت، ضروری نیست؛ حتی اگر آنان خود تمایل به دریافت خدمت مذکور داشته باشند.

امروزه دیگر آموزش همچون گذشته کالای تجملی نیست. در روزگار معاصر خانواده‌ها قادر به ارائه آموزش‌های لازم به فرزندان خود نیستند. زندگی در دنیای معاصر نیازمند برخورداری از دانش و مهارتی است که وجود نظام آموزش رسمی را ضروری می‌نماید. به همان نسبت که از آموزش ابتدایی به سمت آموزش متوسطه و عالی حرکت می‌کنیم، تعهدات دولت‌ها کم‌رنگ‌تر می‌شود. امروزه دیگر بحثی در مورد اجباری بودن آموزش ابتدایی مطرح نیست (ذاکرسالچی، ۱۳۹۶: ۵۵).. به عبارتی، ارائه آموزش توسط نظام آموزش رسمی (و نه لزوماً دولتی) تبدیل به یک نیاز عمومی شده و تبعاً ارائه خدمات آموزشی را به عنوان یک خدمت عمومی، ضروری نموده است. بر همین اساس است که گفته می‌شود آموزش به عنوان یک کالای عمومی^۱ و یک حق بشری شناخته شده است.^۲

در سطح بین‌المللی، ماده (۲۶) اعلامیه جهانی حقوق بشر عمدتاً ناظر بر حق بر آموزش و پرورش است که آن را در دوره ابتدایی و پایه، رایگان دانسته و مقرر کرده آموزش ابتدایی باید اجباری باشد. به

اجتماعی و فرهنگی و نیز در اسناد منطقه‌ای حقوق بشری همچون ماده (۲) پروتکل اول کنوانسیون اروپایی حقوق بشر و حمایت از آزادی‌های اساسی، ماده (۲۶) کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر و ماده ۱۷ منشور آفریقایی حقوق بشر و ملت‌ها، شناسایی شده است. در نوشتار پیش‌رو منظور از آموزش، آموزش‌های رسمی است که به وسیله نهادهایی همچون مدارس، دانشگاه‌ها و از طریق کتاب‌های درسی به دانش‌آموزان و دانشجویان منتقل می‌شود (ذاکرسالچی، ۱۳۹۶: ۱۹-۲۰). به صورت خاص، جزء (ج) از بند «۲» ماده (۱۳) میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی مقرر داشته است: «آموزش عالی باید به کلیه وسائل مقتضی به ویژه معمول کردن تدریجی آموزش رایگان به تساوی کامل بر اساس استعداد هر کس در دسترس عموم قرار گیرد». حق فوق مشتمل بر عناصری همچون موجود بودن، در دسترس بودن، قابل قبول بودن و قابل انطباق بودن است. قابل انکار نیست که امکان اینکه آموزش عالی، «در اختیار عموم» قرار گیرد، وجود ندارد، بلکه باید بر اساس «استعداد» در اختیار اشخاص قرار داده شود. قابل توجه آنکه این حق شامل ایجاد نهادهای آموزشی حتی برای اتباع نیز می‌شود. در ادامه گفتنی است ماده (۲۶) اعلامیه جهانی حقوق بشر، دو هدف اصلی آموزش را به شرح زیر بیان می‌کند: آموزش باید موجب پرورش شخصیت انسانی فرد شود و از سوی دیگر، تفاهم، مدارا و دوستی ملت‌ها را به دنبال داشته باشد. آموزش و پرورش رسمی در مقطع سنی خاصی ارائه می‌شود (معمولاً بین سن ۶ تا ۱۸ سال)؛ در زمان و مکان خاصی (مدارس) اجرا می‌شود و اشخاص خاصی (معلم) برای اجرای آن به‌کار گرفته می‌شوند. در شرایط کنونی، دوره‌های ابتدایی تا متوسطه، حداقل

نداشته است. در نتیجه، به نظر می‌رسد آموزش، گران‌تر از آن است که باید باشد. با توجه به حضور بازیگران جدید در عرصه آموزش (مثل مؤسسات خصوصی ارائه‌کننده آموزش عالی) که بر مبنای اخذ شهریه عمل می‌کنند، دولت باید برای فراهم کردن عدالت آموزشی به خصوص برای اقشار کم‌درآمد اقدامات لازم را انجام دهد. ر.ک. (Bullut, ۲۰۱۸: ۴۲، ۴۶).

^۱ Public good

^۲ اگر آموزش را به عنوان یک حق در نظر بگیریم، دولت مکلف است ابزارها و الزامات برخورداری از این حق را برای شهروندان تدارک ببیند که از جمله شامل اعطای یارانه و وام به مؤسسات و دانشجویان کم‌درآمد می‌شود. متأسفانه این قبیل حمایت‌ها به علت تاثیر عوامل کلان اقتصادی مثل تورم اثربخشی لازم را

محافظت» و «تعهد غایت» استفاده کرده‌اند. در تعهد به مواظبت و محافظت که معادل تعهد به‌وسیله است، «شخص متعهد، تکلیف دارد که برای حصول غرض معینی یک‌رشته کارهای محافظتی و مواظبتی و احتیاطی را انجام دهد؛ در صورت انجام آن‌ها تعهد خود را انجام داده است ولو آن‌که آن غرض حاصل نشود» (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸). مانند تعهد پزشک در برابر بیمار و تعهد وکیل در مقابل موکل که از نوع تعهد به‌وسیله تلقی می‌شوند. پزشک یا وکیل تمام توان حرفه‌ای و تخصصی خود را برای حصول نتیجه به کار می‌گیرند، اما درمان قطعی بیماری یا پیروزی مسلم در دعوی موکل (نتیجه قطعی) تعهد آنان نیست، اما در تعهد غایت (مترادف تعهد به نتیجه) «مقصود طرفین این است که نتیجه معینی حاصل شود و متعهد مکلف است آن نتیجه را در خارج محقق سازد وگرنه از تعهد خود تخلف ورزیده است» (جعفری لنگرودی، ۱۳۸۸).^۱

برخی صاحب‌نظران حقوق بشر برای تفکیک ماهیت و حدود تکالیف دولت نسبت به حقوق‌های مدنی و سیاسی و حقوق‌های رفاهی از تقسیم تعهدات دولت به تعهد به‌وسیله و تعهد به نتیجه بهره‌گرفته‌اند. از نظر یکی از نویسندگان «منظور از تعهد به‌وسیله آن است که متعهد و مکلف با به‌کارگیری وسیله و امکانات خاص، متعهد به تدارک محتوای حق برای ذی‌حق خواهد بود. اما در تعهد به نتیجه متعهد مکلف به تدارک حق ذی‌حق است. این تکلیف قطعی و منجز است، معطوف و مقید به‌وسیله یا امکانات خاصی نشده است» (قاری-سیدفاطمی، ۱۳۹۵: ۵۴). این نویسنده تعهد به نتیجه را به دو قسم فوری و رو به تزاید تقسیم می‌نماید تا در تفسیر حقوق‌های رفاهی از تعهد به‌وسیله دانستن ماهیت تعهد دولت در این دسته از حقوق اجتناب نماید. در واقع، کلیه تعهدات حقوق بشری دولت، تعهد به نتیجه هستند با این تفکیک که در

موجب ذیل بند «۱» ماده فوق «دستیابی به آموزش عالی باید با تساوی کامل برای همه امکان‌پذیر باشد تا هر کس بتواند بنا به استعداد خود از آن بهره‌مند شود». قابل توجه آنکه بند (الف) ماده ۹ اعلامیه اسلامی حقوق بشر نیز «طلب علم» را «فریضه» و تکلیفی متوجه جامعه و دولت دانسته است. در مورد حق بر آموزش عالی در اعلامیه مذکور حکم مشخصی در نظر گرفته نشده است. ماده ۱۳ میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی فرهنگی، چهار نوع آموزش را شناسایی کرده است: (۱) آموزش ابتدایی: اجباری برای همه و رایگان؛ (۲) آموزش متوسطه: قابل دسترس برای همه و رایگان؛ (۳) آموزش‌های پایه: تشویق این نوع آموزش برای اشخاصی که آموزش ابتدایی را طی یا تکمیل نکرده‌اند؛ (۴) آموزش عالی: «باید به وسیله ابزارهای مناسب، به ویژه برای مرسوم ساختن آموزش رایگان و براساس استعداد و صلاحیت افراد، به طور مساوی قابل دسترس باشد». جزء (الف) از بند ۱ ماده ۲۸ کنوانسیون حقوق کودک، تحصیل دوره ابتدایی را اجباری و رایگان اعلام کرده است. همچنین در جزء (ج) از بند فوق تصریح شده به «امکان ورود به مدارس عالی را در دسترس همه می‌گذارند و از آن حمایت می‌کنند».

۳ نوع تعهد دولت در حمایت از آموزش عالی

تعهد به‌وسیله و تعهد به نتیجه دو اصطلاح حقوقی هستند که عمدتاً در حقوق خصوصی تعریف و مثال‌هایی برای آن‌ها ذکر می‌شود. این اصطلاحات برای تعیین ماهیت تکالیف و تعهدات دولت در حوزه حقوق بشر نیز به‌کار رفته است. زیرا می‌تواند در شناخت حدود تکلیف دولت و در نتیجه احراز ایفای تعهد یا نقض آن ملاک قرار گیرد.

برخی حقوق‌دانان به‌جای اصطلاحات تعهد به وسیله و تعهد به نتیجه، از «تعهد به مواظبت و

^۱ همچنین در این زمینه، ر.ک. (حسینی، اکبرنژاد، ۱۳۹۵: ۱۵۰-۱۲۰).

مستلزم امکانات اقتصادی، پیمودن فرآیندها و بسترسازی‌ها در طول زمان است.

۴ منزلت حمایت دولت از آموزش عالی در نظام حقوقی کشورهای منتخب

با عنایت به جایگاه برتر قانون اساسی در هرم سلسله‌مراتب هنجارهای حقوقی، لازم است ابتدا به بررسی وضعیت قوانین اساسی کشورهای مختلف از حیث شناسایی حق بر آموزش و به صورت خاص حق بر آموزش عالی بپردازیم. در صورت وجود حکم مشخصی در این زمینه، بدیهی است سایر قوانین و مقررات در کشور مربوطه باید منطبق با حکم قانون اساسی و برای اجرایی‌کردن حکم مذکور سازماندهی شوند. بررسی قوانین اساسی کشورهای مختلف، حاکی از آن است که حق بر آموزش در قوانین اساسی همه کشورها پیش‌بینی نشده است. البته این امر به معنای عدم شناسایی حق مزبور در نظام حقوقی آنها نیست. برای مثال، در قوانین اساسی ایالات متحده آمریکا و فرانسه، الزام خاصی در مورد حق بر آموزش پیش‌بینی نشده است. لکن این امر به معنای کم‌اهمیت بودن آن نسبت به سایر حق‌های بشری نیست.

۴٫۱ گونه‌شناسی قوانین اساسی کشورها از حیث شناسایی حق بر آموزش

به طور کلی قوانین اساسی کشورها از حیث پیش‌بینی (شناسایی) و تضمین حق بر آموزش و به صورت خاص، حق بر آموزش عالی به سه دسته تقسیم می‌شوند:

حقوق‌های مدنی و سیاسی دولت غالباً مکلف به عدم‌مداخله است و قید در حد امکانات موجود کمتر مطرح خواهد بود. بنابراین، تعهد دولت نسبت به حقوق‌های نسل نخست، تعهد به نتیجه فوری هستند. اما در حقوق‌های رفاهی قید امکانات موجود معنادار است. تکلیف دولت نسبت به حق بر حداقل‌های رفاهی تعهد به نتیجه فوری و نسبت به سطحی بالاتر از حداقل‌ها، تعهد به نتیجه رو به‌تزايد است که به‌وسیله اتخاذ سیاست‌ها و به‌کارگیری امکانات در دسترس ایفا می‌شود (همان).

عبارت «با استفاده از حداکثر منابع موجود» در بند ۱ ماده ۲ میثاق حقوق اقتصادی و اجتماعی و فرهنگی می‌تواند تفسیر به «تعهد به‌وسیله» شود، اما عبارت «تأمین تدریجی» مرکب از لزوم حصول نتیجه (تأمین حقوق شناخته‌شده در میثاق) و غیر فوری بودن برخی از حقوق میثاق (تدریجی) است. بدیهی است این سند درصدد تدریجی اعلام نمودن همه حقوق رفاهی نیست، بلکه حق بر غذا و حداقل‌های معیشتی، بهداشتی و آموزشی، متصل به شخصیت و کرامت انسانی هستند و گاهی برای تداوم حیات فرد، «رهایی از گرسنگی» یک حق شناخته می‌شود. لذا تکلیف دولت نسبت به این حقوق حداقلی رفاهی، فوری است، اما تدریجی بودن سطوح بالاتر از حداقل‌ها بدین معناست که تأمین آن‌ها بستگی به امکانات و استفاده از منابع کشورها دارد، هرچند حصول نتیجه، همچنان تعهد دولت است و تعهد به‌وسیله نخواهد بود.

به طور کلی در اسناد حقوق بشری و نظام حقوقی داخلی نیز، دولت فوراً مکلف به محقق ساختن سطح بالاتر آموزش (معادل آموزش عالی) نیست. در اسناد بین‌المللی تعهدات در خصوص سطوح بالاتر که نیازمند رشد و توسعه اقتصادی است از نوع تعهدات تدریجی دانسته شده است که

جدول ۱. گونه‌شناسی قوانین اساسی کشورها از حیث شناسایی حق بر آموزش/آموزش‌عالی

شناسایی حق بر آموزش (افزون بر حق بر آموزش عالی)	شناسایی حق بر آموزش (و پرورش) در قانون اساسی	عدم شناسایی حق بر آموزش در قانون اساسی
ایران، عراق، کره جنوبی، سوئیس، اسپانیا، ایتالیا، رومانی، کویت	بلژیک، اسپانیا، کانادا، سوئیس، ژاپن، کره جنوبی، اندونزی، رومانی، لبنان، عربستان، مراکش، کویت، سوریه، الجزایر، نیجر، ایتالیا، عراق، ایران	فرانسه، ایالات متحده آمریکا

پنجم، از مطالعه تطبیقی نظام حقوقی کشورهای مختلف نمی‌توان تکلیف دولت‌ها به ارائه رایگان و عمومی آموزش عالی برای همه شهروندان را شناسایی کرد.

ششم، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران از حیث تصریح به تکلیف دولت در ارائه آموزش عالی رایگان تا سرحد خودکفایی کشور، جزو قوانین اساسی پیشرو محسوب می‌شود. تدوین‌کنندگان قانون مذکور، با جمع میان حق بر آموزش و محدودیت‌های دولت در ارائه رایگان و عمومی آموزش عالی، تکلیف مذکور را تا «سرحد خودکفایی» کشور دانسته‌اند. برای فهم اصطلاح مذکور، باید شبکه مفهومی از کارکردهای آموزش عالی جهت تأمین نیازمندی‌های کشور را ترسیم نمود. شبکه مفهومی شامل تربیت نیروی انسانی متخصص، تولید علم و فناوری، دستیابی به مرجعیت علمی، توسعه منابع انسانی، توسعه علوم و فنون و ایجاد ساختارهای آموزشی و تحقیقاتی است. در مطالعه ای که در این زمینه انجام شده، پر تکرارترین دلالت مفهومی و کارکرد اصلی آموزش عالی برای تأمین نیازها و دستیابی به خودکفایی کشور، عنصر تربیت نیروی انسانی متخصص است. همچنین به درستی تأکید شده که خودکفایی یک مقوله پویا است. نیازمندی‌های کشور متناسب با شرایط و اقتضائات مختلف، تغییر می‌کند. بر این اساس، نیل به خودکفایی نیازمند رصد و پایش مستمر وضعیت موجود از حیث تأمین نیازهای علمی و آموزشی است (نصیری، حسین و مهدی سرایلو، ۱۴۰۲، ۷-۶).

در خصوص داده‌های مذکور در جدول فوق، نکاتی به شرح زیر قابل ذکر است:

یکم، اطلاعات فوق مربوط به کشورهای است که دارای متن مشخص و مدونی تحت عنوان «قانون اساسی» هستند. بدیهی است وضعیت برخی کشورها همچون انگلیس که فاقد متن مدون و واحدی تحت عنوان مذکور هستند (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۸: ۷۱)، در این بررسی لحاظ نشده است.

دوم، کشورهای دسته دوم معمولاً ضمن اذعان به برابری شهروندان در برخورداری از حق بر آموزش، بر رایگان و اجباری بودن آموزش مقدماتی، پایه و حسب مورد تا پایان دوره متوسطه تأکید کرده‌اند.

سوم، عدم شناسایی حق بر آموزش در کشورهای دسته نخست، به معنای عدم تضمین حق مذکور در نظام حقوقی آنها نیست. بر این اساس برای مثال نمی‌توان ادعا کرد که برخورداری شهروندان فرانسوی از آموزش عمومی و رایگان، کمتر از کشورهای دسته دوم است.

چهارم، برخی کشورها که بر اساس الگوی فدرال اداره می‌شوند (همچون ایالات متحده آمریکا)، قانون اساسی فدرال حکمی در مورد موضوع پیش‌بینی نکرده و تصمیم‌گیری در خصوص این قبیل موضوعات را به ایالت‌های عضو واگذار کرده است. در برخی موارد نیز همچون آلمان، قانون اساسی فدرال صرفاً به مقررات مربوط به آموزش و پرورش پرداخته و سایر ابعاد موضوع همچون آموزش عالی به نظام حقوقی داخلی ایالت‌های عضو (لندرها) واگذار شده است.

حوزه آموزش عالی، سیاست‌های نظارتی گسترده‌ای را اعمال کرده و حمایت‌های دولتی را منوط به افزایش کیفیت و حصول به شاخص‌های ارتقاء کیفی نموده‌اند. بدیهی است شیوه‌های حمایت از آموزش عالی با توجه به سطح توسعه‌یافتگی ساختاری و سیستمی کشورهای مختلف، متفاوت است (خلفخانی، ۱۳۹۲: ۱۰۴-۱۰۱). بر این اساس نمی‌توان الگوی واحدی را برای کم‌وکیف حمایت از آموزش عالی در کشورهای مختلف تجویز نمود. همچنین در این زمینه تلقی یا عدم تلقی ارائه خدمات آموزش عالی به عنوان یک خدمت عمومی، در تعیین حدود نقش و تکالیف دولت در این زمینه کاملاً مؤثر است. حتی در فرض شناسایی وظیفه دولت در تأمین آموزش عالی، لزوماً خدمات مذکور نباید توسط دولت ارائه شود. به عبارت دیگر، دولت‌ها می‌توانند با خرید خدمات مذکور از بخش غیردولتی، از ارائه خدمت مزبور اطمینان حاصل نمایند. بررسی وضعیت کشورهای مختلف حاکی از آن است که رویکرد واحدی در این زمینه در کلیه کشورها حاکم نیست.

۴٫۳ عمومی و رایگان بودن آموزش عالی

در حالی که دسترسی گسترده و عمومی به آموزش عالی، یکی از سیاست‌های آموزش عالی عمده کشورهای اروپایی است، اما دسترسی نامحدود رایگان به آموزش عالی برای همه شهروندان مطرح نبوده است. البته در دهه‌های اخیر تلقی آموزش عالی به مثابه یک خدمت عمومی، تکالیفی را متوجه کشورهای اروپایی کرده است. دولت در همه کشورهای اروپایی وظیفه تنظیم چارچوب کلی ارائه آموزش عالی را برعهده دارند که این موضوع از جمله شامل صلاحیت دولت در مورد تعیین الزامات اخذ مدارک دانشگاهی و تضمین کیفیت آموزش عالی می‌شود؛ صرف‌نظر از اینکه آموزش عالی مستقیماً

و سازمانی برای تحقق اهداف و داشتن نظام مناسبی برای ارزیابی منظم تحقق مأموریت و اهداف دانشگاهها می‌شود (حسینی‌مقدم، ۱۳۸۹: ۵۵).

در ادامه بحث در خصوص وضعیت نظام آموزش عالی کشورهای مختلف باید افزود که در دهه‌های اخیر، دسترسی عادلانه به امکانات آموزشی یا عدالت آموزشی موجب گسترش کمی آموزش عالی در کشورها شده است. آموزش عالی در چند دهه اخیر در برخی کشورها حداقل به لحاظ کمی به قدری گسترش یافته که امروزه دیگر، دغدغه امکان ورود به دانشگاه اساساً مطرح نیست؛ بلکه صندلی‌های خالی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، تبدیل به مشکل فراگیری شده است؛ مشکلاتی نظیر کاهش کیفیت آموزش عالی، تحولات پیش‌بینی‌نشده اجتماعی و منطقه‌ای، افزایش نرخ بیکاری دانش‌آموختگان و غیره از جمله پیامدهای وضعیت کنونی برخی کشورها است (فریدونی و روحانی، ۱۳۹۸: ۴-۱). وضعیت فوق‌نیازمند آسیب‌شناسی و اتخاذ راهکارهای مناسب برای برون‌رفت از آن با استفاده از تجارب سایر کشورهاست. با توجه به اینکه نظام آموزش عالی در ایران نیز از مشکلات فوق‌رنج می‌برد، در بندهای زیر به بررسی وضعیت آموزش عالی در سایر کشورها می‌پردازیم تا با بهره‌گیری از تجارب آنها، درس‌هایی را برای سیاستگذاران این عرصه استخراج نماییم.

۴٫۲ دولتی یا غیردولتی بودن نهاد ارائه‌کننده آموزش عالی

از حیث دولتی یا غیردولتی بودن ارائه آموزش عالی، برخی کشورها همچون آمریکا^۱ گام‌های مهمی در زمینه خصوصی‌سازی آموزش عالی و غیردولتی کردن آن برداشته‌اند که این موضوع موجب کاهش تصدی دولت در امور مربوط به آموزش عالی شده است. دولت‌های اروپایی نیز ضمن تأکید بر استقلال و خودمختاری دانشگاه‌ها، از ظرفیت آنها برای نیل به اهداف توسعه‌ای استفاده کرده‌اند. برخی دولت‌ها همچون ژاپن نیز به‌رغم خصوصی‌سازی گسترده در

ارزیابی نهادهای آموزش عالی در آمریکا مبتنی بر شاخص‌هایی است که شامل داشتن بیانیه مأموریت و مقصد مشخص که متناسب آموزش عالی باشد، داشتن اهداف معینی براساس مأموریت‌های فوق، داشتن منابع و نظام‌های عملکردی شفاف مالی

عمومی رایگان در دسترس شهروندان است. نظام آموزش عالی در فرانسه بیشتر از سایر کشورهای اروپایی، دولتی است. در دو سه دهه اخیر، کشورهای اروپایی درصدد پیاده کردن خطوط راهنمای اروپایی در مورد سیاست‌های آموزش عالی بوده‌اند. اهمیت سیاست‌گذاری دولت در این زمینه از جمله به علت لزوم تأمین مالی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی توسط دولت و تأثیر سیاست‌های مذکور در عدم ورود برخی از اشخاص واجد شرایط به بازار کار است. بررسی سیر تاریخی تحول نظام آموزش عالی در فرانسه حاکی از آن است که سیاست آموزش عالی با توسعه و دمکراتیزه کردن همراه بوده است. برای مثال، تعداد دانشجویان از ۳۱۰ هزار نفر در سال ۱۹۶۰ میلادی به دو میلیون و ۳۰۰ هزار نفر در سال ۲۰۱۲ میلادی افزایش یافته است. در خصوص تکلیف دولت در ارائه آموزش مقدماتی و پایه (تا پایان سطح متوسطه)، اصول حاکم بر نظام آموزشی در فرانسه شامل بی‌طرفی، دولت‌محور بودن و رایگان بودن به عنوان یک خدمت عمومی برای کودکان است (Duru-bellat, 2015: 5,9,10,13).

در سطح ملی نظام آموزشی فرانسه توسط دو وزارتخانه آموزش ملی و آموزش عالی، تحقیقات و نوآوری^۵ اداره می‌شود. دولت نقش عمده‌ای در حکمرانی و اداره این نظام ایفا می‌کند، چرا که طبق سنت دیرینه، نظام آموزشی در فرانسه متمرکز است به نحوی که دولت دستورالعمل‌ها و برنامه‌های آموزشی را ابلاغ می‌کند و مسئول استخدام معلمان و مدیران است. اما در سطح محلی و از زمان شروع فرایند تمرکززدایی در دهه ۱۹۸۰ میلادی مقامات

و تحت تأثیرات جهانی شدن، قرار داشت. در این دوره تمایل به افزایش تعداد دانشجویان بسیار قابل توجه بود. در دوره پنجم (۲۰۰۵-۱۹۸۰) با حکم ۸ آوریل ۲۰۰۲ نظام آموزش عالی فرانسه به نظام اروپایی آموزش عالی وارد شد. دوره ششم نیز از سال ۲۰۰۶ شروع شده و تا اکنون جریان دارد. رک. (Duradas, ۲۰۱۸: ۲۷, ۲۸, ۳۰).

^۵ Ministère de l'Éducation nationale/ Ministère de l'Enseignement supérieur et de la Recherche.

توسط دولت یا تحت نظارت و کنترل آن ارائه شود. در خصوص مورد اخیر گفتنی است عدم انحصار دولتی آموزش عالی در کشورهای اروپایی مورد پذیرش قرار گرفته است (Weber & Bergan, 2006: 14, 16, 18) همان‌طور که در ادامه می‌آید، در برخی کشورها همچنان عمده دانشگاه‌ها و سایر مراکز آموزش عالی، دولتی هستند.

۴،۳،۱ فرانسه

نظام آموزش عالی هر کشور همانند فرهنگ آن، یک پدیده منحصر به فرد است؛ زیرا با جنبه‌های معنوی و مادی زندگی بشر در گذشته و حال، پیوند خورده است. سیر تاریخی توسعه آموزش عالی در فرانسه موجب ایجاد ویژگی‌های منحصر به فردی شده که البته برای بسیاری از کشورها جذابیت دارد؛ زیرا کارآمدی این نظام در طول سال‌های متمادی اثبات شده است. این ویژگی‌ها شامل قدمت تاریخی، قابل دسترس بودن آموزش عالی برای شهروندان، نظام خاص مدارج دانشگاهی، کیفیت مشابه آموزش عالی در پایتخت و سایر استان‌ها و حمایت مالی از نظام آموزش عالی توسط دولت می‌شود. در فرانسه نخستین دانشگاه (پاریس)، در سال ۱۱۵۰ میلادی ایجاد شد، سپس دانشگاه تولوز (۱۲۲۹ میلادی) و بعد از آن، دانشگاه مونپلیه (سال ۱۲۸۹ میلادی) تأسیس شد. آموزش عالی هم اینک در فرانسه توسط دانشگاه‌ها،^۱ کالج‌های حرفه‌ای،^۲ دانشکده‌های مهندسی^۳ و برخی دوره‌ها در دبیرستان‌ها ارائه می‌شود.^۴

نظام آموزش عالی در فرانسه، دولت‌محور است. در این کشور، آموزش عالی به عنوان یک خدمت

^۱ universities

^۲ Vocational Colleges

^۳ Engineering Schools

^۴ نظام آموزش عالی در فرانسه تاکنون شش دوره را سپری کرده است. دوره اول (ایجاد دانشگاه‌های فوق) و دوره دوم (۱۷۹۹-۱۷۸۹) که ویژگی بارز آن تعمیق آموزش دانشگاهی بود. در دوره سوم (۱۹۴۴-۱۸۷۷) دانشگاه‌ها بعد از اصلاحات جمهوری سوم توسط ناپلئون ایجاد و توسعه یافتند. در دوره چهارم (۱۹۷۹-۱۹۴۵) اصلاحاتی براساس اصول اجتماعی و اقتصادی ایجاد شد

عهده دپارتمان کسب و کار، نوآوری و مهارت‌ها است که در سال ۲۰۰۹ میلادی از ادغام دپارتمان نوآوری، دانشگاه‌ها و مهارت‌ها و دپارتمان، کسب و کار، تجارت و اصلاحات سازمانی ایجاد شد. از آوریل سال ۲۰۱۰ آژانس تأمین مالی مهارت‌ها (به عنوان یک سازمان همکار دپارتمان کسب‌وکار، نوآوری و مهارت‌ها) مسئول تأمین مالی و راه‌اندازی آموزش‌ها بعد از ۱۹ سالگی و ترویج آموزش‌های بزرگسالان و آموزش مهارتی در انگلستان است.

یکی از اصول حاکم بر ارائه‌کنندگان آموزش عالی در انگلیس، استقلال مؤسسات آموزش عالی، خودگردانی و استقلال مالی و آکادمیک آنها است. مؤسسات آموزش عالی که عنوان «دانشگاه» را دارند، توسط منشور سلطنتی یا قانون پارلمان این اختیار را دارند که دوره‌های آموزشی خود را توسعه دهند و مدارک مرتبط را اعطاء نمایند. شایان ذکر است مرجع تنظیم‌گری آموزش عالی در انگلیس، دفتر امور دانشجویان^۱ است. دفتر مذکور به موجب قانون آموزش عالی و تحقیقات مصوب ۲۰۱۷ میلادی ایجاد شده است^۲ براساس قانون فوق ارائه‌کنندگان آموزش عالی باید در دفتر امور دانشجویان ثبت شوند (Atherton, Graeme et al, 2023) در انگلیس، دولت به دو روش در پرداخت هزینه‌های آموزش عالی مشارکت می‌کند. نخست تأمین مالی مستقیم آموزش توسط دستگاه‌های دولتی و دوم، اعطای وام به دانشجویان برای پرداخت هزینه‌ها و شهریه‌های تحصیلی. به صورت کلی، تأمین مالی آموزش عالی در انگلیس به روش‌های زیر صورت می‌پذیرد:

الف) شهریه‌هایی که توسط دانشجویان داخلی و بین‌المللی پرداخت می‌شود؛

ب) تأمین مالی توسط دستگاه‌های دولتی برای بخش آموزش و پژوهش؛

پ) مدیریت اموال غیرمنقول شامل اجاره دادن اماکن و امکانات در اختیار دانشگاه‌ها؛

محلی نیز نقش فزاینده‌ای در اداره نظام آموزشی این کشور پیدا کرده‌اند. به طور خاص‌تر در سطح آموزش عالی، سیستم توسط یک سیاست قراردادی اداره می‌شود به طوری که هر مؤسسه قراردادی چندساله با دولت منعقد می‌کند که کلیه فعالیت، اهداف مؤسسه و تعهدات متقابل طرفین توسط این قرارداد مشخص می‌شود. مؤسسات می‌بایست حداقل هر دو سال یک‌بار گزارشی از اجرای تعهدات خود و دستیابی به اهداف مندرج در قرارداد ارائه دهند. ادامه قرارداد منوط به ارزیابی آن می‌باشد و دولت نتایج ارزیابی را برای تعیین تعهدات مالی خود در قبال مؤسسات در نظر می‌گیرد.

در سال ۲۰۱۹ میلادی کل هزینه‌های آموزشی فرانسه بالغ بر ۱۶۱ میلیارد یورو بوده است که حدود ۲۰/۳ میلیارد یورو آن به آموزش عالی اختصاص یافته است. در این بین مناطق با سهم ۶۷٪ تأمین کننده اصلی بودجه آموزش عالی بوده‌اند و پس از آن مقامات محلی ۱۰/۲٪، خانواده‌ها ۹/۹٪ و بخش خصوصی (مشاغل) ۹/۶٪ از هزینه‌های این حوزه را تأمین نموده‌اند.

۴،۳،۲ انگلستان

قوانین اصلی حاکم بر آموزش عالی در انگلستان، قانون تکمیلی مصوب ۱۹۹۲ میلادی است که مؤسسات آموزش عالی را از کنترل مقامات محلی خارج کرده، همچنین قانون یادگیری و مهارت مصوب ۲۰۰۰ میلادی که چارچوبی برای ادامه تحصیل تعیین می‌کند. قانون مصوب ۲۰۰۴ میلادی نیز تغییراتی را در سیستم مالی دانشجویان ایجاد نموده و شهریه‌های متغیری را معرفی می‌نماید. آموزش در انگلستان در دو سطح ملی و محلی اداره می‌شود. مشخصه نظام آموزشی ماهیت غیرمتمرکز آن است. مسئولیت جنبه‌های مختلف خدمات بین دولت مرکزی، دولت محلی، کلیساها و سایر نهادهای داوطلبانه و ... مشترک است. در حال حاضر مسئولیت علم و نوآوری، مهارت‌ها و آموزش عالی بر

^۲ Higher Education and Research Act 2017

^۱ Office for Student (OFS)

(ت) هدایا و کمک‌های اشخاص.

در خصوص بند (الف) شایان ذکر است شهریه قابل پرداخت توسط دانشجویان بین‌المللی بیشتر از دانشجویان داخلی است. در سال ۲۰۱۲ میلادی شهریه دانشگاه‌ها در انگلیس افزایش قابل توجهی یافت. تا سال ۲۰۱۰ میلادی حدود ۲۵٪ منابع مالی مورد نیاز دانشگاه‌ها از طریق شهریه‌ها و مابقی توسط دولت تأمین مالی می‌شد. در سال ۲۰۱۲ میلادی هر یک از منابع فوق به صورت مساوی، در تأمین مالی دانشگاه‌ها نقش ایفا کردند. در سال ۲۰۲۲ میلادی حدود ۲۹٪ منابع مالی دانشگاه‌ها از محل منابع مالی دولت و مابقی از طریق شهریه‌ها تأمین شده است. البته این وضعیت در همه حوزه‌های آموزش عالی یکسان نبوده است. در موضوعات راهبردی مهم همچون پزشکی، پرستاری، فناوری اطلاعات و ... سهم منابع مالی دولت بیشتر بوده است. در حوزه‌های غیر راهبردی نظیر هنر و طراحی، موسیقی و مطالعات رسانه‌ای، دولت نقش کمتری در تأمین مالی دانشگاه‌ها داشته است (Atherton, et al, 2023: 23-25).

در پایان این قسمت (بررسی نظام آموزش عالی در انگلیس)، ضمن تأکید بر اینکه آموزش عالی نباید در انحصار دولت باشد، اما با توجه اهمیت راهبردی آموزش عالی برای تحقق اهداف و وظایف دولت‌ها،

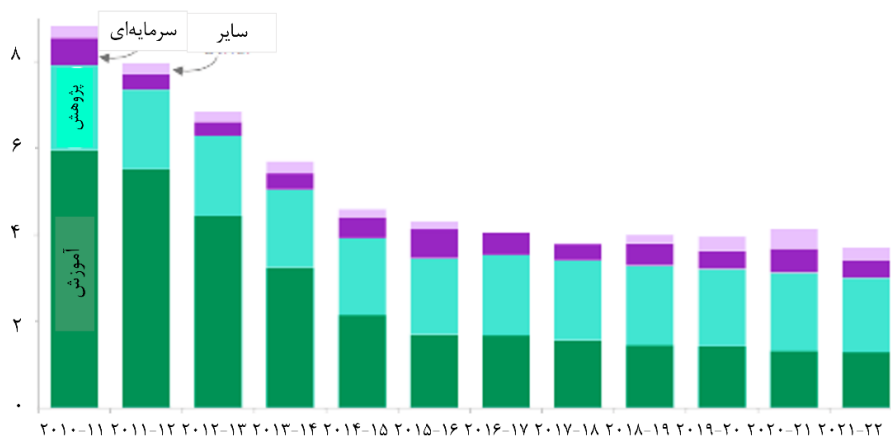
باید اذعان داشت که دولت نقش بسیار مهمی در تأمین آموزش عالی دارد (Weber and Bergan, 2006: 26).

به طور کلی منابع عمومی از دو طریق در آموزش عالی هزینه می‌شود: تأمین مالی مستقیم از طریق شوراهای تأمین مالی برای آموزش و پژوهش و وام‌های دانشجویی برای هزینه‌های زندگی. وام‌های دانشجویی طی سال‌های اخیر رشد قابل توجهی داشته است که نشان‌دهنده سیاست‌های انگلستان در نحوه حمایت مالی از دانشجویان می‌باشد. ارزش وام‌های دانشجویی اعطاء شده در سال ۲۰۱۲ میلادی کمتر از ۶ میلیارد پوند بود که به بیش از ۱۷ میلیارد پوند در سال ۲۰۲۰ میلادی افزایش یافته است و پیش‌بینی شده است که در سال ۲۰۲۵ میلادی به بیش از ۲۱ میلیارد پوند برسد. شایان ذکر است دولت انگلستان از سال ۲۰۱۶ میلادی کمک هزینه‌های زندگی را لغو کرده و آن‌ها را نیز با وام‌های دانشجویی جایگزین نموده است. به طور کلی بررسی مخارج عمومی دولت در آموزش عالی طی سال‌های ۲۰۱۱ - ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۵ - ۲۰۱۴ میلادی نشان می‌دهد مجموع منابع هزینه‌شده برای آموزش عالی (به استثنای تحقیقات) از ۷/۱ میلیارد پوند به ۴/۲ میلیارد پوند کاهش یافته است (حدود ۴۱ درصد) (Bolton, 2021).

نمودار ۱. ترکیب و روند تخصیص اعتبارات در آموزش عالی انگلستان

(میلیارد دلار)

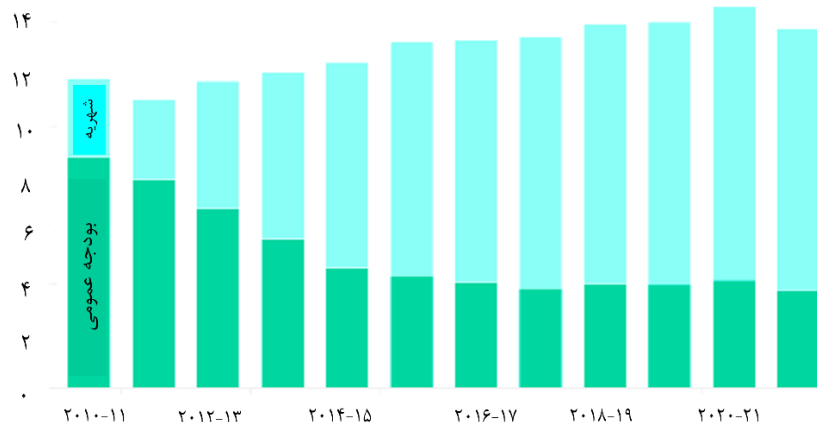
مأخذ: (Bolton, 2021).

به سمت فردی که از آن بهره می‌برد تغییر داده شده است. همچنین از سال ۲۰۱۷ میلادی به دانشگاه‌های ارائه دهنده «کیفیت آموزشی بالاتر» اجازه داده شده است که متناسب با نرخ تورم شهریه‌های خود را افزایش دهند (Bolton, 2021).

دولت در سال ۲۰۱۲ میلادی از یک سو سقف شهریه دانشجویان جدید را به ۹۰۰۰ پوند افزایش داده و از سوی دیگر بودجه عمومی که به صورت مستقیم در آموزش هزینه می‌شد را کاهش داده است. این بدین معنی است که تعادل بودجه آموزش عالی از دولت

نمودار ۲. روند سهم بودجه عمومی و شهریه در تأمین مالی آموزش عالی انگلستان

(میلیارد دلار)

منبع: (Bolton, 2021).

۴,۳,۳ آلمان

در آلمان مجموعاً ۳۹۰ دانشگاه وجود دارد که عمدتاً «مؤسسه عمومی»^۱ محسوب می‌شوند. در این کشور طی دهه‌های اخیر تعداد دانشجویان روند افزایشی داشته است؛ به طوری که در سال تحصیلی ۲۰۲۲-۲۰۲۱ میلادی بیش از ۲/۹ میلیون دانشجو در دانشگاه‌های دولتی و غیردولتی مشغول تحصیل بوده‌اند. هر ایالت در آلمان مسئولیت تأمین مالی آموزش عالی را برعهده دارد. هر ایالت قانون خاصی در این زمینه دارد فلذا وضعیت آموزش عالی در هر ایالت متفاوت است. در دو دهه اخیر استقلال سازمانی دانشگاه‌ها در آلمان افزایش یافته تا مسائلی و موضوعات مربوط به منابع انسانی و کنترل بودجه را شامل می‌شود (German Commission for UNESCO Division of Education and Science, 2022) میزان اختیارات مذکور تا حدی بوده که از نظر برخی نویسندگان، کشور آلمان دارای یک سنت قوی در زمینه الیگارشویی آکادمیک و خودتنظیم‌گری است. در حالی که در فرانسه، نقش و دخالت دولت در تنظیم نظام آموزش عالی بیشتر است (Dobbins, Michael and Knill, Christoph, 2017).

همان طور که پیش‌تر گفته شد، قانون اساسی آلمان^۲ حکمی در مورد حق بر آموزش عالی ندارد. در اصل هفتم قانون اساسی جمهوری فدرال آلمان، طی شش بند به تبیین مهمترین احکام ناظر بر آموزش در این کشور پرداخته شده است. به موجب بند نخست این اصل، «اصول تعلیم و تربیت تحت نظارت دولت می‌باشد». سایر بندها مشخصاً مربوط به تعلیم اصول دینی به کودکان، ایجاد مدارس ملی و تأسیس دبستان ملی است.^۳

شایان ذکر است آلمان متشکل از شانزده ایالت (لندر) است که بر اساس قانون اساسی^۴ این کشور، هر ایالت مسئول امور آموزش، علوم و فرهنگ ایالت

مربوط به خود است. هر ایالت مسئولیت اصلی تأمین مالی آموزش عالی را برعهده دارد. حدود ۹۰٪ نظام آموزش عالی توسط دولت هر ایالت تأمین مالی می‌شود. سهم دولت مرکزی حدود ۸٪ و سهم نهادهای غیردولتی در تأمین آموزش عالی ۳٪ است. در سال‌های اخیر تحولات قابل توجهی در حوزه تأمین مالی آموزش عالی در آلمان صورت گرفته است. هم اینک مؤسسات آموزش عالی در همه ایالت‌ها دارای بودجه منعطف و یک نظام اختصاص بودجه مبتنی بر شاخص‌های عملکردی هستند. از جمله باید اشاره کرد که تعیین و پرداخت حقوق اساتید براساس معیار عملکردی آنها است. همچنین قراردادهایی بین دولت هر ایالت و دانشگاه‌ها راجع به عملکرد سازمانی آنها منعقد می‌گردد. به علت استقلال هر ایالت و تحولات اخیر صورت گرفته در حوزه تأمین آموزش عالی، وضعیت هر ایالت از حیث تأمین مالی آموزش عالی تا حدودی متفاوت با دیگر ایالت‌ها است. تا مدت‌ها پس از پایان جنگ جهانی دوم، امور آموزش عالی برعهده هر یک از ایالت‌ها بود و دولت مرکزی آلمان دخالتی در تنظیم آموزش عالی این کشور نداشت. اما به مرور زمان، به لزوم ایجاد هماهنگی در نظام آموزش عالی میان ایالت‌ها احساس نیاز شد. این مهم با اقداماتی نظیر ایجاد شورای علم^۵ و تصویب قانون تنظیم‌کننده چارچوب آموزش عالی به انجام رسید (Brigitte Gobbels-Drelying, 2003).

تأمین مالی دانشگاه برای تحقق آموزش و نیز انجام تحقیقات است. حدود ۶۰٪ بودجه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی برای مقوله آموزش و حدود ۴۰٪ آن سهم تحقیقات است. بر اساس آمارهای موجود، ۱۸ میلیارد یورو به نظام آموزش عالی در آلمان اختصاص می‌یابد. البته باید به افزایش قابل توجه نهادهای خصوصی ارائه‌کننده آموزش عالی هم

^۴ Basic Law

^۵ Science Council

^۱ Public Institution

^۲ Basic Law

^۳ مفاد و ترجمه قانون اساسی جمهوری فدرال آلمان، برگرفته شده از منبع (شیخ‌الاسلامی، ۱۳۹۸: ۲۶۷-۳۲۹) است.

عالی اصرار دارند که حقوق اساتید باید مورد بازنگری قرار گرفته و مبتنی بر ارزیابی عملکرد آنها محاسبه شود؛ امری که در مورد مستخدمان کشوری ملاحظه نمی‌شود. بدین منظور از سال ۲۰۰۲ میلادی اصلاحاتی در قوانین فدرال آلمان صورت گرفت و دولت‌های ایالتی را موظف به تغییر در روابط میان آنها و نهادهای آموزش عالی نمود. در این اصلاحات، حسابرسی هزینه‌ها، گزارش و انتشار عملکرد و پاسخگویی اقتصادی دانشگاه‌ها پیش‌بینی شده است (Brigitte Gobbels, 2003: 166-170).

۵ رهیافت مطالعه تطبیقی نظام حقوقی آموزش عالی برای نظام حقوقی ایران

با عنایت به لزوم بهره‌گیری از یافته‌های مطالعات تطبیقی برای ساماندهی مطلوب موضوعات در نظام حقوقی ایران، بر اساس مطالعاتی که در این زمینه انجام شده با تأکید بر نظام آموزش عالی ایران، نکات زیر قابل ذکر به نظر می‌رسد:

نخست، مفاد اصل سی‌ام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران در مقایسه با احکام مشابه در قوانین اساسی سایر کشورها، حکمی مترقی محسوب می‌شود. شایان ذکر است در عمده قوانین اساسی کشورها چنین تصریحی (مشابه اصل سی‌ام قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران) وجود ندارد. با وجود این شایسته است در ادامه رویکرد قانونگذار مؤسس، الزامات اجرایی کردن مفاد اصل مذکور تدارک دیده شود؛

دوم، عدم انحصار ارائه آموزش عالی در مراکز (دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی) دولتی و لزوم انجام وظایف حاکمیتی دولت در تنظیم چارچوب ارائه آموزش عالی و نظارت بر عملکرد نهادهای ذیربط، از دیگر رهیافت‌های مطالعات تطبیقی است. به عبارت دیگر، دولت ارائه‌کننده انحصاری آموزش عالی نیست، اما در هر صورت مسئولیت

اشاره کرد که گرچه نسبت به نهادهای دولتی متناظر با آنها، بسیار کوچک‌ترند، اما توانسته‌اند بخشی از دانشجویان را جذب خود کنند. با وجود این، سهم نهادهای مذکور کمتر از دو درصد کل دانشجویان است. بر اساس بررسی انجام‌شده توسط سازمان همکاری اقتصادی و توسعه،^۱ سرانه بودجه آموزش عالی در آلمان در رده‌های میانی است. سرانه مذکور در این کشور برای هر دانشجو ۹۴۰۰ دلار، در امریکا ۱۹۸۰۰ دلار و در سوئیس ۱۵۶۰۰ دلار است. تحولات صورت گرفته در نظام بودجه‌ریزی آموزش عالی در آلمان از کنترل دولتی ورودی‌محور به کنترل خروجی محور بوده است؛ به نحوی که ضمن ارتقاء سطح استقلال و خودمختاری دانشگاه‌ها، پاسخگویی آنها نیز افزایش یابد. قانونگذار، دولت، وزیران و دفاتر نظارت و بازرسی، استقلال نهادی دانشگاه‌ها را از طریق تصویب قوانین مفصل و جزئی‌نگر، مقررات متعدد و آیین‌های بروکراتیک اداری، کم‌رنگ‌تر کرده اند. دولت‌ها مداخلات مستقیمی در آموزش عالی دارند و دانشگاه‌ها دارای استقلال بودجه‌ای نیستند. بلکه بودجه آنها جزئی از بودجه ایالت یا لندر مربوطه است. نظام جدید بودجه‌ریزی مبتنی بر عملکرد اقتضا می‌کند که منابع براساس استانداردهای جدید توزیع شود. معمولاً برای محاسبه میزان بودجه مورد نیاز در بخش آموزش عالی، تعداد دانشجویان و تعداد آزمون‌ها مورد توجه قرار می‌گیرند. در حالی که برای محاسبه بودجه بخش تحقیقات، تعداد اساتید، تعداد تولیدات علمی جدید آنها و میزان جذب منابع بیرونی مبنای عمل قرار می‌گیرد. با عنایت به مراتب فوق، **یک موافقت‌نامه مبتنی بر عملکرد میان دولت و نهادهای آموزش عالی** که بر اساس برنامه توسعه آموزش عالی بوده و دارای آثار در زمینه بودجه قابل اختصاص به دانشگاه‌ها است، منعقد می‌شود. در برخی ایالت‌ها همچون برلین، هامبورگ و زاکسنی، چنین موافقت‌نامه‌ای مورد عمل قرار گرفته است. همچنین به منظور استقرار یک نظام رقابتی، نهادهای آموزش

^۱ OECD

برخی رشته‌ها با نیازهای بازار کار، ضرورت دارد در اجرای حکم اصل سی‌ام قانون اساسی سازوکارهای لازم برای پایش نیازهای کشور و متناسب‌سازی نظام آموزش عالی با خروجی پایش مذکور پیش‌بینی شود؛

هفتم، بومی‌بودن تنظیم نظام آموزش عالی به رغم لزوم استفاده از تجربیات سایر کشورها باید همواره مورد عنایت قرار گیرد. بر این اساس، اتخاذ رویکرد ترجمه‌محوری نسبت به مقررات سایر کشورها، در صورت عدم لحاظ شرایط جامعه هدف، منتهی به نتیجه مطلوب نخواهد شد. سنت آموزش علوم دینی در حوزه‌های علمیه، بی‌تردید یکی از ویژگی‌های خاص جامعه ایران است. صرف‌نظر از مباحثی که در خصوص نسبت آموزش رسمی در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی و آموزش معمول در حوزه‌های علمیه مطرح است، بهره‌گیری از این ظرفیت قابل‌توجه و رهاوردهای آن در تنظیم نظام آموزش عالی مورد تأکید است.

۶ نتیجه‌گیری

براساس یافته‌های پژوهش حاضر، مفاد اصل سی‌ام قانون اساسی، از حیث گسترش حدود وظایف دولت به تسهیل و تعمیم آموزش عالی رایگان البته با قید رسیدن به سرحد خودکفایی کشور، حکم مترقی محسوب می‌شود. این در حالی است که در قوانین اساسی برخی کشورها هیچ‌گونه تصریحی به وظیفه دولت در ارائه آموزش عالی رایگان نشده است. به رغم سپری شدن بیش از چهار دهه از تاریخ تصویب قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ابعاد حقوقی و فراحقوقی (از جمله مالی و بودجه‌ای) وظیفه دولت بر اساس اصل ۳۰ قانون مذکور تاکنون به نحو مقتضی مورد بررسی قرار نگرفته است.

گسترش بیش از حد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، افزایش تعداد دانشجویان و دانش‌آموختگان، رشد بیکاری دانش‌آموختگان دانشگاهی و مشکلات بودجه‌ای دولت، از مهمترین عواملی هستند که اهمیت بازانديشي در حدود وظایف دولت در تسهیل و تعمیم آموزش عالی رایگان را مضاعف

تنظیم شرایط و ضوابط حاکم بر این مقوله و نظارت بر رعایت آن را برعهده دارد. زیرا آموزش عالی، از مهمترین مصادیق خدمات عمومی است؛

سوم، مأموریت‌های سازمانی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی صرفاً ناظر بر ارائه «آموزش» نیست، بلکه بُعد تحقیقاتی این مراکز و نقشی که آنها در زمینه رفع نیازهای پژوهشی دولت دارند، باید مورد توجه قرار گیرد. این مهم به خصوص در نظام اختصاص بودجه نهادهای آموزش عالی، واجد اهمیت است؛

چهارم، تکالیف دولت در تأمین حق بر آموزش عالی لزوماً از طریق ایجاد مراکز دولتی ارائه‌کننده آموزش عالی محقق نمی‌شود. برخی کشورها از طریق اعطای یارانه آموزشی به دانشجویان (متقاضیان) کم‌درآمد و نیز پرداخت وام یا کمک به مراکز ارائه‌کننده آموزش عالی، در این زمینه اقدام کرده‌اند. روش مذکور ضمن جلوگیری از توسعه تشکیلاتی دولت و پیامدهای ناشی از ایجاد مراکز و مؤسسات دولتی، مقدمات ایفای تکالیف دولت در خصوص آموزش عالی را فراهم می‌کند. با توجه به تعداد پرشمار دانشگاه‌ها و مؤسسات آموزش عالی دولتی در ایران، سازوکارهای فوق می‌تواند در تأمین برخی از نیازهای آموزشی کشور مورد توجه قرار گیرد؛

پنجم، بخشی از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی یا بخشی از امکانات آنها می‌توانند با هدف ارائه آموزش به دانشجویان خارجی با اخذ شهریه ساماندهی شوند تا از این طریق، بخشی از هزینه‌های ارائه آموزش عالی تأمین شود. همچنین ارائه آموزش عالی غیر رایگان به متقاضیان تحصیل در رشته‌هایی که فراتر از سرحد خودکفایی کشور هستند، مغایر اصل سی‌ام قانون اساسی به نظر نمی‌رسد؛

ششم، با عنایت به وضعیت نسبتاً نابسامان ارائه آموزش عالی از حیث رشد بیش از حد دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی، ابقای مجوز رشته‌های غیرکاربردی و عدم تناسب ظرفیت دانشجویان در

است. تحقق این مهم با تأکید بر سازماندهی مجدد وضعیت مراکز ارائه دهنده آموزش عالی (اعم از دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی) و نیز بازنگری در رشته‌گرایش‌های معتبر (در حال اجرا) و در صورت لزوم، بازنگری در برنامه‌های درسی و سرفصل‌های رشته‌گرایش‌های موجود می‌تواند بخش قابل توجهی از مشکلات کنونی نظام آموزش عالی را مرتفع نماید.

در این مسیر، ارائه آموزش عالی رایگان طبعاً باید متمرکز بر رشته‌گرایش‌هایی شود که دایر بودن آن برای تأمین خودکفایی کشور مبتنی بر شاخص‌های دقیق (در ابعاد مختلف آن)، ضرورت داشته باشد. بدیهی است امکان ارائه آموزش غیر رایگان در مواردی غیر مرتبط با نیازمندی‌های کشور منتفی نخواهد بود. بر این اساس، ایجاد و توسعه دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی لزوماً به تأمین خودکفایی کشور محدود نمی‌گردد.

نموده است. همچنین طراحی نظام حقوقی مناسب برای اجرایی کردن اصل ۳۰ قانون اساسی با تأکید بر شناسایی نیازهای موجود، آسیب‌شناسی مشکلات فعلی و سیاستگذاری در خصوص توسعه آموزش عالی با توجه به نیازمندی‌های کشور، ضرورت حتمی دارد.

با توجه به ارتباط موضوع با مقوله نقش و اندازه دولت، باید اذعان داشت که امروزه ضمن تأکید بر عدم انحصار دولتی دانشگاه‌ها، باید بر انجام وظایف تنظیم‌گری و نظارتی دولت به صورت خاص متمرکز شد. با توجه به مشکلات پیش‌روی نظام آموزش عالی ایران، اجرای طرح آمایش آموزش عالی توسط وزارتخانه‌های علوم، تحقیقات و فناوری و بهداشت، درمان و آموزش پزشکی مبتنی بر تکالیف مذکور در مواد ۹۵ و ۹۶ قانون برنامه پنج‌ساله هفتم پیشرفت جمهوری اسلامی ایران (۱۴۰۳-۱۴۰۷)، اجتناب‌ناپذیر

منابع

- Atherton, Graeme et al (2023), "Higher education in the UK: Systems, Policy Approaches, and Challenges", Research Briefing, House of Commons Library.
- Bolton, Paul (2021). Higher Education Funding in England. Common's Library.
- Brigitte Gobbels-Drelying (2003), "University Financing Alternatives: The German Example, Higher Education in Europe", 28:2, 165-170, DOI: 10.1080/03797720304102
- Dobbins, Michael and Knill, Christoph (2017), "Higher Education Governance in France, Germany, and Italy: Change and Variation in the Impact of Transnational Soft Governance", Policy and Society, 36:1, 67-88, DOI: 10.1080/14494035.2017.1278868
- Durads, ala (2018), "Higher Education in France: Historical Development", The Modern Higher Education Review No. 3, doi.org/10.28925/2518-7635.2018.3.4.
- Duru-Bellat, Marie (2015), "Access to Higher Education: The French Case", Working Paper, Sciences Po-Observatoire Sociologique du Changement (Paris) Et Institut de Recherche sur l'Education (Dijon).
- Feridouni, Samiyeh and Shadi Rouhani (2018), "Quantitative policies for the expansion of higher education in Iran and its consequences on educational justice", Higher Education Research and Planning Quarterly, Volume 25, Number 2, pp. 1-21. [In Persian]
- Foresight Development Research Center of the National Program and Budget Organization (2017), "Future of Higher Education: Challenges and Solutions", report of the fifth specialized meeting, Tehran: Publications of the National Program and Budget Organization. [In Persian]
- German Commission for UNESCO Division of Education and Science (2022), "Higher Education Policy Report: Germany", German Commission for UNESCO in consultation with the German authorities and the German Rectors' Conference.
- Hosseini-e Akbarnezhad, Hale (2016), The Nature of Human Rights Obligation in The Internationa System, Tehran: Shhr-e Danesh. [In Persian]
- Hosseini-Moghadam, Mohammad (2009), "A review of the global experience of evaluating the higher education system", Rehiyft, No. 46, pp. 62-53. [In Persian]
- Jafari Langroudi, Mohammad Jaafar (2008). Legal terminology. Tehran: Ganj Danesh Library. [In Persian]
- Khalafkhani, Mahdi (2012), "Comparative study of government support methods for private and public higher education system", Iranian Higher Education Association Quarterly, No. 4, pp. 83-106. [In Persian]
- Mazhari, Mohammad et al. (2022), "Study the right to education in terms of factors related to it in Iran's legal system", Journal of Citizen Studies, year 1, number 1, pp. 83-106. [In Persian]
- Nasiri, Hossein and Mehdi Sarailo (2023), "Analyzing the concept of "border of self-sufficiency of the country" in Article 30 of the Constitution", report of the Education and Culture Studies Office of the Islamic Council Research Center, serial number 19492. [In Persian]
- Qari Seyyed Fatemi, Seyyed Mohammad (2015). Contemporary human rights. The first

- volume of an introduction to theoretical topics: concepts, foundations, territory and sources, Tehran: Negah Moa'ser. [In Persian]
- Sadeghiram, Roghayeh, et al (2021), "A Comparative Study of the Publicity and Freedom of Education in Iranian Constitutional Law and International Documents", Comparative Law quarterly, Volume 5. Issue 2 [In Persian].
- Sheikh Al-Islami, Seyyed Mohsen (2018), Comparative Constitutional Law, Tehran: Ganj Danesh, first edition. [In Persian]
- Weber, Luc and Bergan, Sjur (2006), "The Public Responsibility for Higher Education and Research", Council of Europe Publishing.
- Zakersalehi, Gholamreza (2016), Higher Education Rights: Concepts and Issues, Tehran: Higher Education Research and Planning Institute, first edition. [In Persian]